

UDK 328.16: 338.124.4 (497.4:497.1)"1968/1988"

Zdenko Čepič*

*Krize – reforme, Jugoslavija – Slovenija,
1968–1988¹*

Zgodovinopisje odgovarja na bistvena vprašanja o preteklosti. Pri tem je ena osnovnih načel zgodovinopisnega predstavljanja preteklosti, kje se je kaj zgodilo in kdaj. In seveda kdo je kaj storil ali mu je bilo storjeno. V tem smislu je tudi zasnovan zbornik zgodovinskih razprav, s katerim želimo prikazati nekatere bistvena dogajanja, pojave in procese, ki so oblikovali preteklost in vplivali na sedanost, iz časa pred štiridesetimi in dvajsetimi leti pri nas. Obe obdobji, simbolni letnici sta 1968 in 1988, imata skupno, da je bila takrat v jugoslovanski družbi in državi, katere del smo bili tudi Slovenci, določena kriza, ki je zahtevala reformo. Krize in reforme v jugoslovanski državi v šestdesetih in osemdesetih letih so tako predmet naše pozornosti, kajti eno od vprašanj je nedvomno, kako sta bili obe krizi in reforme, ki so tem sledile povezane oziroma koliko in kako so reforme za preseganje krize iz šestdesetih let vplivale na krizo iz osemdesetih, zlasti iz konca tega desetletja.

Zgodovina človeštva je polna kriz. Takšnih in drugačnih, od političnih do gospodarskih, ki so predvsem »predmet« obravnavanja zgodovinopisja. Zgodovina je tudi polna vojn, ki so tudi izraz ali posledica različnih kriz. S tem se pretežno ukvarja zgodovinopisje. S krizami, večjimi in manjšimi, od svetovnih do osebnih in z njihovimi posledicami. O krizah, različnih in v različnih obdobjih, je mogoče govoriti tudi v naši zgodovini. Tudi v najnovejši. Tako je tudi vojna (ali vojne), ki smo jo doživeli ali ji bili priče na ozemlju, ki ga je obsegala jugoslovanska država, v devetdesetih letih 20. stoletja izraz krize, v katero je ta država zapadla v osemdesetih letih. Te krize ni bilo mogoče rešiti z reformami, ki so bile sicer stalnica druge, federativne Jugoslavije. Zakaj niso reforme, ki naj bi rešile jugoslovansko državo uspele oziroma, zakaj sploh do njih ni prišlo, je eno bistvenih vprašanj v zgodovini te države in v zgodovinopisju njenih posameznih delov. Ta zadnja kriza je bila dejansko izraz vseh kriz in reforme, ki jih je doživljala Jugoslavija v vsem svojem obstoju, tako prva iz časa med svetovnima vojnama kot druga, po drugi svetovni vojni. Druga Jugoslavija, katere del smo bili tudi Slovenci, je ves čas svojega obstoja doživljala neko

* Dr., višji znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana, e-naslov: zdenko.cepic@inz.si

¹ Inštitut za novejšo zgodovino je organiziral znanstveno konferenco *Slovenija in Jugoslavija: krize in reforme 1968/1988*, 22. in 23. januarja 2009 v Ljubljani.

obliko krize. Poleg stalne revolucije, kar je bil izraz ideološkega prepričanja, da je so vse spremembe izraz revolucije in komunistične revolucionarnosti, dejansko pa je ta »revolucija« potekala v obliki reform, so bila značilnost druge jugoslovanske države stalne krize. Ta je bila v posameznih obdobjih bolj jasno izražana in je doživljala reforme. Najbolj sta se ti značilnosti, dvojnost krize in reforme, pokazali v šestdesetih in v osemdesetih letih 20. stoletja.

Med krizami in reformami je vzročna in posledična povezava. Kriza je povezana z reformo, s katero naj bi krizne razmere in razloge za krizo presegli in jih rešili. Krize in reforme v jugoslovanski državi v šestdesetih in osemdesetih letih 20. stoletja so zato predmet proučevanja, od opisovanja do analiziranja različnih ved, pa tudi zgodovinopisja. Pravzaprav je to še najbolj poklicano, da preučuje krize in reforme v preteklosti, in ki v veliki meri predstavljajo zgodovino druge Jugoslavije. Te del je bila tedaj Slovenija. Po lastni volji oziroma na osnovi načela samoodločbe naroda. Upoštevanje oziroma uveljavljanje tega dejstva je bilo pomembno pri osamosvajanju Slovenije iz okvira jugoslovanske države, saj je bil upoštevan tisti del tega načela, ki govori o možnosti oziroma pravici razdružitve.

Ne gre pozabiti (čeprav je mogoče danes tudi pri mnogih slovenskih zgodovinarjih opaziti, da želijo pri obravnavanju dvajsetega stoletja poudariti samo Slovenijo, njeno zgodovino in »samóslovenstvo«), da je bila glavni okvir vsega dogajanja v obdobju, ki ga simbolizirata leti 1968 in 1988, Jugoslavija. Zgodovinopisno se je treba zato ukvarjati z jugoslovansko državo in njeno zgodovino. To je namreč tudi slovenska zgodovina. S tem, ko opuščamo celostno obravnavo, se namreč ob prikazu preteklosti lastnega naroda spustimo na raven »lokalnega« in nehote prepuščamo razlago zgodovine jugoslovanske države in časa, ko smo Slovenci po lastni volji živeli v njej, drugim zgodovinarjem nekdanje skupne države, predvsem srbskim. Slednji si tako lahko preprosto »prilaščajo« interpretacijo oziroma ocenjevanje zgodovine skupne države. To je opaziti zlasti pri zgodovini zunanje politike, pa tudi drugih področij (npr. glede razpadanja Jugoslavije). Včasih se zdi, kot da nas jugoslovanska zgodovina ne zanima, kot da se tega zgodovinskega obdobja celo sramujemo. Zato ni odveč poudariti, da gre za zgodovino in ne za politiko ter da je jugoslovanska zgodovina tudi naša – kakršna koli je že bila! V dobrem in slabem. Brez nostalgije!

Tretji del tematike zbornika predstavljata simbolični letnici 1968 in 1988. Seveda obe letnici marsikoga spominjata na določen dogodek iz navedenega leta, 1968 npr. na študentske demonstracije po svetu in tudi v Beogradu, manj sicer na študentsko zborovanje v Ljubljani, 1988 pa na dogajanje, povezano z » afero JBTZ«. Vendar se je v obeh letih zgodilo še marsikaj drugega, kar je zaznamovalo zgodovino, in to ne le v navedenih letih. Pri tem mislimo na politične in družbene procese, ki so se potekali v šestdesetih in osemdesetih letih.

Leto 1968 je pomembna letnica v svetovni pa tudi naši zgodovini. Je nekakšno simbolno leto za vsa šestdeseta ali vsaj za drugo polovico sedmega desetletja

20. stoletja. Bilo je burno leto, polno dogodkov, doma in v svetu in vsi so vplivali na nadaljnje dogajanje tako pri nas, v tedanji skupni državi, v Sloveniji pa tudi po svetu, v katerega smo bili tedaj močno vpeti tako politično kot tudi gospodarsko. Mnogo bolj kot sedaj želimo vedeti in si priznati. Namreč, da smo tedaj postali dejansko odprta država in tudi dokaj odprta družba, kar so lahko občutili vsi državljani. V letu 1968 se je zgodila vrsta dogodkov, ki so simbolizirali šestdeseta leta. Tako po svetu kot tudi v Jugoslaviji in Sloveniji. Prvi resni politični pretres v Jugoslaviji so leta 1968 povzročile prav študentske demonstracije v Beogradu v začetku junija. Študentski protesti (tako na Zahodu kot na Vzhodu) so bili eden prvih znanilcev sprememb. V tem med seboj sicer organizacijsko nepovezanem, a vsebinsko povezanem množičnem gibanju po svetu in v Evropi je nastopila generacija, rojena po drugi svetovni vojni (ali med njo).

Študentske demonstracije so povsod po svetu izbruhnile nenadoma in spontano; razlogi zanje so bili različni, način pa je bil bolj ali manj enak. Povod za študentski upor pa je bil po navadi banalen, obroben, pravi vzrok pa se je med protesti vedno bolj kristaliziral in razkrival. Na videz obrobna vprašanja so se pokazala kot osrednja. Študentske demonstracije so se začele že v začetku leta v Nemčiji, vendar je postal središče študentskega upora leta 1968 v Evropi Pariz, v katerem so maja izbruhnili množični študentski protesti. Študenti so postavili barikade, s splošno stavko pa so jih podprli delavci. Vse to je v Franciji povzročilo kaos in zamajalo oblast predsednika generala De Gaulla. Študentske demonstracije so izbruhnile tudi v vzhodnoevropskih državah in v Jugoslaviji. Pri tem pa niti ni šlo za slepo posnemanje študentov iz kapitalističnih držav, saj so bili vzroki in zahteve drugačni.

Študentska gibanja so bila usmerjena predvsem politično. Med študentskimi gibanji po svetu, v Evropi in v Jugoslaviji so obstajale nekatere podobnosti, pa tudi velike razlike. Študenti v posameznih državah so izhajali iz različnih političnih, gospodarskih in socialnih razmer, načini izkazovanja nestrinjanja s stanjem na univerzah in v določeni družbi oziroma državi pa so bili povsod bolj ali manj enaki. Večje razlike so bile glede zahtev in namena ter ciljev, ki so si jih postavili. V prvi vrsti so bila študentska gibanja odziv študentov na socialne razmere tistega časa. Nastala so kot kritična vest ekonomskih in iz njih izhajajočih socialnih razmerij in protislovij takratne družbe. Ideološko so se naslanjala na marksizem, in to tako tista na Zahodu kot na Vzhodu za »železno zaveso«, pa tudi v Jugoslaviji, natančneje v Beogradu. Študente je namreč vznemirilo večanje socialnih razlik. Kapital je s potrošništvom otopil delavski razred, zato so se študenti čutili poklicane opozoriti na družbene probleme. S svojo dejavnostjo so želeli svet ne le razlagati, marveč tudi spreminjati. Njihov namen je bil »revolucionirati vsakdan« in spodbuditi spremembe v družbi v smeri večje demokratizacije in humanizacije. Predvsem pa je bil namen študentskih gibanj študente v družbi umestiti kot politični subjekt. Za vsa študentska gibanja je bila značilna tudi protivojna, mirovniška usmeritev.

Leto 1968 je bilo v marsičem prelomno prav zaradi nastopa študentov tudi v Jugoslaviji. Študentski protest v Beogradu, v katerem je proti študentom z veliko silo nastopila policija, in tudi mirno zborovanje študentov v Ljubljani sta časovno sovpadala s političnimi, gospodarskimi in socialnimi razmerami, ki so bile posledica krize gospodarske reforme. Študentsko gibanje v Jugoslaviji in tudi v Sloveniji je namreč izhajalo iz družbenih in političnih razmer, ki so opredeljevale jugoslovansko državo v šestdesetih letih. Reforma, ki naj bi gospodarstvu sredi šestdesetih let zagotovila večji zagon, je imela mnogo socialnih posledic, npr. bogatenje, po navadi na sumljiv način, socialno razlikovanje, potrošništvo. Pokazale so se težave, ki so značilne za t. i. potrošniško družbo, v katero je Jugoslavija takrat vstopala, in sicer od večanja socialnih razlik in bogatenja posameznikov do težav z zaposlovanjem, kar je povzročalo odhajanje ljudi na delo v tujino. Na te odklone v družbi so v svojih nastopih leta 1968 študenti jasno opozorili in zahtevali »popravke«. Študentsko gibanje v Jugoslaviji in v Sloveniji se je od tistega v Zahodni in tudi v Vzhodni Evropi razlikovalo po tem, da v Jugoslaviji ni zavračalo političnega sistema, ampak ga je sprejemalo, ga podpiralo, a zahtevalo večjo doslednost glede njegovega delovanja.

Ne le v Beogradu, tudi v Ljubljani so nastopili študenti kot politični subjekt v začetku junija 1968. V študentskem naselju v Ljubljani so študenti 6. junija 1968 pripravili zborovanje (zbralo se jih je okoli 3000), ki ni imelo neposredne povezave s študentskimi demonstracijami v Beogradu. Povod zanj je bil na videz banalen, vodstvo študentskih domov je namreč sklenilo čez poletje oddati študentske sobe turistom, zato naj bi jih študenti izpraznili, hkrati pa so napovedali podražitev najemnin za posteljo. Vzroki pa so bili globlji in socialni, zato so študenti tudi postavili bolj socialno obarvane zahteve, npr. »študirajo naj tudi otroci revnih in ne le bogatih družin«. Zahtevali so tudi večjo vlogo študentov pri upravljanju univerze in se odzvali na takrat aktualna družbena vprašanja, ki so zadevala nepošteno bogatenje, odhajanje strokovnjakov na delo v tujino ... Kljub časovnemu sovpadanju s protesti študentov v Beogradu med obema gibanjema ni bilo povezave, čeprav so bila mnoga stališča študentov, npr. proti neupravičenemu bogatenju zelo, podobna.

Drugo veliko dogajanje v letu 1968 v svetu, ki je imelo odmev in posledice tudi pri nas, je bila t. i. praška pomlad. Šlo je za poskus novega vodstva češkoslovaške komunistične partije, da bi v socialistični sistem v svoji državi vnesli več demokracije. Jugoslovansko politično vodstvo je bilo dogajanju na Češkoslovaškem naklonjeno, saj so se ti želeli ravnati po jugoslovanskem modelu. Tito je ob obisku v Moskvi aprila 1968 sovjetskemu partijskemu voditelju Brežnjevju odsvetoval vmešavanje v češkoslovaške notranje zadeve, ko pa se je Brežnjev vseeno odločil za oboroženo obrambo socializma sovjetskega tipa, ki so ga edinega priznavali kot socialističnega, in so 21. avgusta 1968 na Češkoslovaško vkorakale vojaške enote petih držav Varšavskega pakta, je jugoslovansko partijsko vodstvo to posredovanje obsodilo z oceno, da je razkazovanje moči v resnici namenjeno Jugoslaviji.

Dogodki, povezani s praško pomladjo in njenim žalostnim koncem, so npr. povzročili »pretres« v jugoslovanski vojski in sprejem nove obrambne doktrine t. i. splošne ljudske obrambe, ki jo je nekoliko kasneje dopolnila t. i. družbena samozaščita ter uvedba oboroženih enot na ozemeljskem načelu – teritorialna obramba –, kar je pomenilo zasnovo republiških ali nacionalnih vojaških enot. Ker so v Sloveniji vzeli formiranje enot teritorialne obrambe zares, so kmalu sledile reakcija vojske oziroma vojaškega vrha in spletke proti slovenskemu političnemu vodstvu, ki je bilo po mnenju vojaškega vrha preveč reformistično nastrojeno glede reforme federativne ureditve jugoslovanske države in večanja vloge republik v njej. Teritorialna obramba bila trn v vojaškem škornju jugoslovanskega vojaškega vrha tudi dvajset let kasneje.

Z letom 1968 pa sta Slovenija in Jugoslavija vstopili tudi v »jedro liberalizma«, ki se je kazal kot liberalizem v partiji, katerega cilj je bil spremeniti način delovanja znotraj partije. To naj bi vplivalo tudi na delovanje države in njenega sistema. Šlo je za čas »sprostitve in iskanja«, ki se je v jugoslovanskih republikah izkazoval različno. Vsem pa je bil skupen kritičen pogled na tedanji način razmišljanja v Zvezi komunistov in vladanja Zveze komunistov v državi. »Liberalci« so želeli spremeniti način delovanja v politiki, ne pa tudi političnega sistema. Šlo naj bi torej za »korekcijo« jugoslovanskega socializma, predvsem na področju gospodarstva, v političnih odnosih pa je bila poudarjena ureditev razmerij v federativni državi, zlasti med zveznimi oblastmi in republikami. V jugoslovanskem partijskem vodstvu so »liberalci« prvič odkrito in »javno« nasprotovali Titu, ki je razmišljal celo o umiku iz aktivne politike. V mednacionalnih odnosih v Jugoslaviji in v organizaciji federativne države je »liberalizem« poudarjal zlasti večjo samostojnost republik. Namesto da bi naložbe in gospodarski razvoj republik določali v državnem centru, naj bi republike same financirale nujno dejavnost zvezne države z določenimi vložki, t. i. kotizacijo. »Liberalizem« je opredeljeval vso politiko v naslednjih nekaj letih, do njegovega konca leta 1972.

Poleg študentskih demonstracij v Beogradu in zatrtja »praške pomladi« so jugoslovansko vodstvo, predvsem Tita, konec leta 1968 »pretresle« tudi demonstracije Albancev v Prištini z zahtevami po ustanovitvi republike Kosovo. Proti demonstrantom sta nastopili milica in s tanki tudi jugoslovanska vojska, kar je bil prvi primer, da je vojska nastopila proti jugoslovanskim državljanom. Kot nekakšen odgovor na zahteve Albancev so z ustavnimi dopolnili okrepili položaj avtonomnih pokrajin, tako da so bile te v zakonodajnem smislu izenačene z republikami.

Dvajset let kasneje je kriza federativnosti jugoslovanske države ponovno izbruhnila in Kosovo je bilo tisto, kjer se je najbolj iskrilo. To je postalo sredstvo zaostrovanja krize federativne državne organizacije, kot je bila postavljena z reformo ustave, ki je glede tega upoštevala bistveni reformni proces v šestdesetih letih. Kosovo pa je bilo tudi sredstvo političnega vzpona enega od bistvenih dejavnikov krize v ob koncu osemdesetih let, Slobodana Miloševića. Tako kot je njemu problem Kosova kot avtonomne pokrajine v okviru Srbije, ki je imela

po jugoslovanski ustavi iz leta 1974 konstitutivni položaj jugoslovanske države in kjer so živeli v manjšini Srbi, predstavljal izhodišče za zahtevo po reformi ustavne ureditve v zvezi s Srbijo, je bila Slovenija za vrh jugoslovanske vojske očitno sredstvo za njihove politične ambicije. Vojaški vrh je namreč videl v Sloveniji tisto, kar so sicer očitali Albancem na Kosovu – žarišče protirevolucije. Reformistično usmerjena Slovenija s procesom, ki ga je začela Zveza komunistov Slovenije (t. i. prenoviteljstvo in nasprotovanjem reformam, kakršne je želelo srbsko politično vodstvo), je vojaškemu vrhu očitno predstavljala večjo oviro na poti do večje centralizacije jugoslovanske države in vzpostavitve hegemonizma največje republike oziroma najštevilčnejšega naroda. Ocenjevanje, da je slovensko državno vodstvo »protirevolucionarno«, ker se ni ostro odzvalo ob t. i. napadih na JLA v slovenskih medijih, npr. ob uvodniku »Mamula go home«, objavljenem v Mladini februarja, ko so razkrili jugoslovansko prodajo orožja Etiopiji. Vojaški vrh je bil pripravljen kar sam ukrepati proti piscem »napadov na JLA«. Očitno je želel konflikt s slovenskim političnim vodstvom in je v tem videl možnost, da postanejo generali bolj odločilen politični dejavnik pri oblikovanju jugoslovanske države. Ker niso mogli nastopiti neposredno, saj to bi presegalo ustavna pooblastila vojske, so se odločili za izzivanje. Pod pretezo varovanja reda in miru naj bi vojaški organi aretirali slovenske civiliste, ki so bili po sodbi vojaškega vrha do njega preveč kritični, slovensko vodstvo pa bi nato s policijo nastopilo proti lastnemu narodu, če bi se aretacijam uprl. Tako je jugoslovanski obrambni minister Mamula konec marca 1988 razmišljal o provokaciji, ki naj bi slovensko politično in državno vodstvo prikazala kot »protirevolucionarno«, če ne bi sodelovalo z vojsko. V primeru, da bi sodelovalo, pa bi med njim in Slovenci zazeval prepad. Ko je ta načrt na seji ožjega jugoslovanskega partijskega vodstva razkril Milan Kučan, so padle maske in se je jasno pokazalo, kdo je na kateri strani. Leta 1988 je tako vojska prek svojega vrha nastopila kot odkrit politični dejavnik v kriznih razmerah.

V okviru omenjenega dogajanja je proti t. i. četverici v Ljubljani potekal sodni proces pred vojaškim sodiščem v »srbohrvaškem« jeziku. Ob iskanju kopij stenograma razprave Milana Kučana s seje ožjega jugoslovanskega partijskega vodstva, na kateri je razkril namere vojaškega vrha v Sloveniji, so namreč pri Janezu Janši, sodelavcu revije Mladina, agenti Službe državne varnosti našli dokument vojaškega izvora. Ko je za to izvedela vojska, je ukrepala, vendar prek civilnega represivnega aparata. Potem ko so ji predali osumljene za »izdajo vojaške skrivnosti« (enega je vojska aretirala sama), so le-te postavili pred vojaško sodišče. Že sama aretacija je med Slovenci vzbudila reakcijo in najprej je bil ustanovljen Odbor za varstvo pravic Janeza Janše, ki pa se je hitro preimenoval v Odbor za varstvo človekovih pravic in je postal najvplivnejša civilnodružbena organizacija v nadaljnjem procesu demokratizacije v Sloveniji. Sodni proces, in to v srbohrvaškem jeziku, pa je razburil širšo javnost. Leta 1988 se je tako »zgodil slovenski narod«, če si izposodimo sintagmo, ki je nastala kot prikaz dejavnosti Srbov v podporo Miloševićevi politiki in njenim

načrtom glede reforme jugoslovanske države. V Sloveniji bi z njo lahko označili odpor proti politiki vojske in tudi državnega vrha, ki ji je takšno kršenje ustave dopuščal. Politika vojske je bolj kot »mitingaštvo« v Srbiji, ki ga je zaznamovalo izrazito srbsko nacionalno in tudi nacionalistično sporočilo, v Sloveniji prebudila željo po demokratizaciji in drugačnem položaju republike. Sledili sta množični zborovanji – junija na Kongresnem trgu, novembra na Trgu revolucije (danes Trg republike) – in v času sodnega procesa vsakodnevna protestna zbiranja pred vojaškim sodiščem v Ljubljani. Dogajanje v zvezi s četverico pa je bilo bolj posledica politične krize, ki se je takrat poglobljala v Jugoslaviji, kot njen vzrok. Hkrati pa je bil ta dogodek eden odločilnih dejavnikov slovenskega procesa demokratizacije in tudi osamosvajanja.

Leta 1988 so bile sprejete tudi smernice glede spreminjanja ustave v Srbiji, pa tudi v Sloveniji so nastajali predlogi glede nove ustave. Vendar teh ni pripravljala oblast, marveč do oblasti kritična strokovna javnost. Konec aprila je bila kot odgovor na predlog sprememb zvezne ustave, ki je bil zasnovan centralistično, na pobudo Društva slovenskih pisateljev in Slovenskega sociološkega društva predstavljena t. i. pisateljska ustava. Predlogi »pisateljske ustave« so bili po osamosvojitvi Slovenije vključeni v Ustavo Republike Slovenije. Tudi slovenska skupščina je junija sprejela mnenje o spremembah jugoslovanske ustave in zahtevala v predlaganih amandmajih spremembo tistih delov, ki so kazali na krepitev centralizacije.

Leto 1988 je v Sloveniji zaznamovala tudi ustanovitev Slovenske kmečke zveze, organizacije s političnim strankarskim značajem (sicer z bolj stanovskim programom), ki jo lahko štejemo za začetek večstrankarstva. Leto 1988 je bilo vsekakor eno odločilnih za slovensko oblikovanje stališča do Jugoslavije, kakršno so ponujali v Beogradu.

V Jugoslaviji je bilo to leto, ko je mitingaška politika srbskega vodstva doživljala uspehe, npr. v Vojvodini, kjer so v t. i. jogurtni revoluciji mitingaši prisilili k odstopu pokrajinsko politično vodstvo, ki ni povsem podpiralo Miloševića. Zbudile pa so se tudi množice v vzhodnoevropskih državah s komunistično oblastjo; v začetku leta so izbruhnile demonstracije proti oblastem v Nemški demokratični republiki, maja je s položaja odstopil madžarski voditelj Kadar, ki je vladal vse od leta 1956, konec junija pa so proti politiki svojega voditelja oziroma diktatorja množično protestirali tudi v Romuniji. Ti dogodki so napovedovali izbruh zahtev po demokraciji v naslednjem letu, ko je padel berlinski zid. Konec leta je odstopila jugoslovanska vlada, kar je bil prvi tovrstni primer v zgodovini druge Jugoslavije in premiersko vlogo nove vlade je prevzel človek, ki je skušal z reformami, zlasti na področju gospodarstva, preprečiti posledice krize, ki je razjedala jugoslovansko državo.

Obe obdobji – šestdeseta in osemdeseta leta, izražena z letnicama 1968 in 1988 – imata v jugoslovanskem primeru nekaj skupnega. Obe sta bili krizni in za jugoslovansko državo odločilni. V prvem se je ta z reformami uspela izvleči, v drugem ne. Kriza je bila prevelika, naklonjenost reformam pa premajhna –

pogledi na to, kaj je treba reformirati in kako, so bili tako različni, da ni bilo skupnega imenovalca. Skupni imenovalec obeh obdobji pa sta bili kriza in reforma. Pri tem je imela kriza dejansko isti imenovalec. Ta je bil v organizaciji in delovanju federativnosti. Stična točka med obema obdobjema je prav reforma federacije. Ta se je začela v šestdesetih letih, vendar ni bila povsod sprejeta tako, kot je bila zamišljena, zato je bila zlasti v drugi polovici osemdesetih let močna zahteva po reformi reforme, po spremembi ustave iz 1974, ki je bila rezultat reformskih šestdesetih let. V obeh obdobjih je bila ena osnovnih točk reformizma reforma federacije, vendar z različnim izhodiščem: v šestdesetih letih z namenom federalizirati federacijo, v osemdesetih letih pa prav nasprotno – federacijo centralizirati in izničiti reformo iz šestdesetih let. Ob tem se postavlja vprašanje, ali je ustava iz leta 1974 oziroma v njej postavljena državna organizacija z zelo ohlapno federacijo tista, ki je na eni strani krizo rešila, na drugi pa jo je povzročala. V šestdesetih letih je bila še volja in tudi politična moč krizo preseči z reformo federacije, v osemdesetih letih pa ni bilo za to niti volje niti politične moči.

Vprašanje, ki se postavlja ob vsebini krize in reforme ob koncu šestdesetih in ob koncu osemdesetih let, je, ali je bil »liberalni« komunizem, kakršen se je razvijal v Jugoslaviji in je dobil krila ob koncu šestdesetih let, res zmožen uspešno in učinkovito rešiti ustavno in gospodarsko krizo, ki je v Jugoslaviji obstajala od začetka šestdesetih let dalje. Vprašanje je, ali ne predstavlja leto 1968 pravi začetek konca federativne in socialistične jugoslovanske države in ali je bila kriza, ki je izbruhnila leta 1988, le del procesa, ki se je dejansko začel že dve desetletji pred tem.